

CANIK SANCAĞI'NDA
ERMENİ ÇETELERİNİN FAALİYETLERİ
(1894 -1896)

Arş. Gör. Rıza KARAGÖZ*

Tanzimat'tan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nde azınlıkların siyasi emelleri uğrunda çıkardıkları olaylar ve isyanlar önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar içinde Ermenilerin çıkardığı isyanlar ise ayrı bir öneme sahiptir¹.

Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanına yayılmış vaziyette yaşıyorlardı². Hiç bir yerde nüfusun çoğunluğunu teşkil edecek sayıda değillerdi. Öte yandan, mezhep yönünden aralarında birlik yoktu. Çoğunluğu Gregoriyen olmasına karşılık, Katolik ve Protestan Kilisesi'ne bağlı olanları da vardı³.

Ermeniler hiç bir yerde çoğunluk teşkil edemedikleri ve mezhep yönünden de parçalanmış oldukları için millî kültürlerini muhafaza edememişler ve Türk kültürünün tesirinde kalmışlardır. Bu durumdan şikayetçi olmadıkları gibi, ülkenin her tarafında rahatça yaşıyorlar ve kendi işleriyle meşgul oluyorlardı. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid dönemine gelinceye kadar Türk'lerle yan yana huzur ve emniyet içinde yaşamışlardır⁴.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi açıdan güçlü bir yere sahip olan Ermeni'lerin Tanzimat'tan sonraki uygulamalarda bürokratik güce de kavuştukları, ülkedeki reform hareketleri ve diğer gelişmelere sadece talep eden taraf olarak değil, aynı zamanda

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ermeniler'in çıkardığı isyanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İst.1987; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İst.1988.

² Ermeni nüfusla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, İst.1984, s.165-174.; Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İst.1986, s.85, 96.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, Ank.1988, s.126-127. Canik Sancağı'nın nüfus yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nedim İpek, "Canik Sancağı'nın Nufusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniv.Eğitim Fak. Dergisi*, Sayı: 10, Samsun 1997, s.145-160.

⁴ Karal, aynı eser, VIII, s.127.

yönlendiren taraf olarak da iştirak ettikleri bilinmektedir⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Ermeni meselesi yoktu. Mesele, 93 Harbi'nde, Anaçolu'nun kuzey doğusundaki yerleri işgal eden Rusya'nın buralarda yaşayan Ermenileri devlete karşı tahrik etmesi ile başlamıştır. Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları'nda Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılmasına dair hükümler konulmuştur. Bu hükümlere dayanan Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahalelere başlayınca, mesele büyümüştür. Bu esnada Ermenilerin tahrik edilmesi sonucu kanlı olaylar çıkmıştır. Bu suretle Ermeni Meselesi, özellikle Rusya ve İngiltere'nin çalışmaları ile uluslararası bir karakter kazanarak, yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır⁶.

Esasen Ermeni meselesi 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra, Rusya ve İngiltere'nin aralarındaki çıkar çatışmasında kaynaklanmıştır⁷. Ruslar Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerine yönelik emellerine kavuşmak; İngiltere de, Rusya'nın bu emellerini önlemek ve kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için ülkede bir "Ermeni Meselesi" varmış gibi hareket etmişlerdir. Savaş sonunda imzalanan Berlin Andlaşması'nın⁸ 61. maddesi Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler lehine bazı reformlar ve ıslahatlar yapılmasını öngörüyordu⁹. İşte bu madde Ermenilerin bundan sonraki faaliyetlerinde başlıca dayanak noktası olmuştur.

Anadolu Islahatı ile ilgili¹⁰ Avrupa devletlerinin teklifleri ve Osmanlı hükümetinin karşı teklifleri arasında bir uzlaşma sağlanamaması sebebiyle Ermeniler Anadolu'da pek çok isyanlar çıkarmışlardır. Bunların içinde en önemlileri I. ve II. Sasun İsyanları (1894 ve 1904), Bâbüâli Gösterisi (1895), Zeytun İsyanı (1895), Van İsyanı (1896), Osmanlı Bankası Baskını (1896), Yıldız Suikastı (1905) olup, bunlardan başka çeşitli yerlerde küçük çaplı bir çok olay daha meydana gelmiştir¹¹.

Ermeniler, isteklerine ulaşmak için organize bir hareket başlatmak gerektiği düşüncesiyle teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir. Anadolu'da faaliyette bulunan misyonerlerin fikrî hazırlamaları ve İngiltere ile Rusya'nın teşvik ve himayeleri ile Ermeni cemiyetleri ilk defa Avrupa'da kurulmaya başlamıştır. 1897'de Hinçak, iki yıl sonra da Taşnak adlı cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler ileriki tarihlerde Anadolu'da şubeler açmışlardır. Cemiyetlerin şube açtığı yerlerden biri de Samsun'dur¹².

Ermeni komitelerinin Anadolu'da teşkilatlanıp organize ettikleri isyanların Canik

⁵ Öke, aynı eser, s.87.

⁶ Karal, aynı eser, VIII, s.126.

⁷ Karal, aynı eser, VIII, s.129-130; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, İst.1987, s.19-25; Öke, aynı eser, s.98-102.

⁸ Andlaşma için bkz.Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ank.1953, s.403-424.

⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.90.

¹⁰ Anadolu ıslahatı ile ilgili geniş bilgi için bkz.Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İst. 1993; Cevdet Küçük, aynı eser; Uras, aynı eser, s.149-411; Karal, aynı eser, VIII, s.126-145.

¹¹ Bkz.Mazıcı, aynı eser, s.34-50; Gürün, aynı eser, s.181-218; Uras, aynı eser, s.458-524.

¹² Karal, aynı eser, VIII, s.136.

Sancağı dahilinde de etkileri olmuş ve burada da bazı hareketlenmeler meydana gelmiştir. Esasen Canik Sancağı'nda geniş çaplı bir isyan meydana gelmediği için, isyanlarla ilgili olarak yapılan araştırmalarda buradaki gelişmeler ve asayiş bozucu hareketler üzerinde durulmadığı görülmektedir. Ancak belgeler, bilhassa 1894-96 yıllarında Canik ve kazalarında da yukarıda zikredilen amaçların gerçekleştirilmesi için bazı asayiş bozucu faaliyetlerde bulunulduğunu ortaya koymaktadır.

Biz bu araştırmamızda 1894-96 tarihleri arasında ülkenin başka yerlerinde vuku bulan olaylara paralel olarak Canik bölgesinde cereyan eden hadiseleri ve buna karşı alınan tedbirleri, tespit ettiğimiz arşiv vesikalarına istinaden ortaya koymaya çalışacağız.

Canik Sancağı'nda Ermenilerin adının karıştığı ilk asayiş bozucu olay tespit edebildiğimize göre 1888 tarihinde cereyan etmiştir¹³. Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa'da bazı Ermeni, Rum ve Gürcüler, kaçakçılık ve şekavet yapmak suretiyle halka zulüm ve baskıda bulunmuşlardır. Samsun cihetinde zuhur eden bu eşkıyalık olaylarını önlemek ve bozulan asayişini yeniden temin etmek üzere, Ünye redif deposundan Samsun'a silah nakledilmiştir. Buna rağmen asayişin temininde güçlük çekilmiş ve eşkıyalık olayları ancak iki yıl sonra bastırılarak huzur temin edilebilmiştir¹⁴.

1894 yılının ilk aylarından itibaren Canik Livası'nda silahlı Ermeniler ve onların işledikleri cinayetlerden belgelerde sıkça söz edilmektedir. Ülkenin diğer bölgelerinde bundan sonraki yıllarda ortaya çıkan isyan hareketlerinin hazırlık safhası diye nitelendirebileceğimiz olaylar Canik'te de zuhur etmiştir. Bu olaylar adı birer suç olmaktan öte, plânlı ve siyasi maksadı haiz faaliyetler olarak kendini göstermektedir. Meselâ Çarşamba'da, hasıl olan şüphe üzerine arama yapılan üç Ermeni hanesinde 7 adet tüfek ile 300 fişek ve Hınçak gazeteleri ile Hınçaryan adında muzır neşriyat ele geçirilmiştir¹⁵. Bu olayla ilgili olarak yakalanan 10 Ermeni mahkemeye sevk edilmişlerdir¹⁶. Söz konusu kişilerin evlerinde ele geçen silah ve bölücü faaliyetleri özendirici propagandaları içeren neşriyatlar göz önüne alındığında, Ermenilerin bölücülük faaliyetleri çerçevesinde Samsun ve kazalarında asayiş bozucu faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır.

21 Kânun-ı evvel 1310 tarihli 4. Ordu Müşiriyeti'nden gönderilen bir telgraftan Samsun'daki Ermeni mahallelerinde bazı Ermenilerin silahlı dolışıkları ve Canik'te bölücü faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu olayın, ülkenin diğer bölgelerinde meydana gelen hadiselerle göre ehemmiyeti haiz olmadığına işaret edilmişse de¹⁷, bölgede bu şekildeki faaliyetlere müsaade edilmemesi ve gereken tedbirlerin kanunlar çerçevesinde alınması hususunda irade sudur etmiştir¹⁸.

Bölgede daha geniş çaplı olayların meydana gelmesini önlemek için başta askerî

¹³ BOA, Y.Mtv. 37 (60), Topçu Dairesi'nin mazbatası, 18 Kânun-ı sâni 1304.

¹⁴ BOA, Y.Mtv. 44 (61), Canik Mutasarrıflığı'nın telgrafı, 23 Temmuz 1306.

¹⁵ BOA, Y.Hus. 291 (89), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 19 Şubat 1309.

¹⁶ BOA, Y.Hus. 298 (26), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 14 Mayıs 1306.

¹⁷ BOA, Y.Mtv. 112 (73), Makam-ı Seraskeri tezkeresi, 26 Kânun-ı evvel 1310.

¹⁸ BOA, Y.Mtv. 74 (9), Meclis-i Mahsus mazbatası, 1 Kânun-ı sâni 1310.

tedbirler olmak üzere çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler Ermenilerin şikayetine sebep olmuştur. Bu ise yabancı devletlerin müdahalesini gündeme getirmiştir. Avrupa devletlerinin azınlıklara yönelik isteklerinden ve yaptırımlarından çekinen Osmanlı Devleti, olayları incelemek ve halkın şikâyetlerini dinlemek üzere bölgeye bir Tahkik Heyeti göndermiştir¹⁹. Tahkik Heyeti'nden, incelemeleri sırasında ülke menfaati hilâfına olmayan işler üzerinde fazla durulmaması ve böylece Avrupa'da aleyhimize bir takım iftiraların ve baskıların önüne geçilmesi, tahkikatın adilâne olarak ve sürüncemeye bırakılmadan yürütülmesi istenmiştir²⁰.

Tahkik Heyeti'nin, araştırmalarından sonra yazdığı raporlar neticesinde alınan önlemlere rağmen Ermeniler silahlanma faaliyetlerine devam etmişlerdir. Meselâ Canik Mutasarrıflığı'ndan gönderilen şifre telgraflarda Hacı Bey isimli bir kişi marifetiyle Samsun'a silah ve cephane naklolanacağını istihbar edildiği bildirilmektedir. Yapılan tahkikat neticesinde 20-21 yaşlarında Samsun'lu bir Ermeni'nin Hacı Bey adıyla tanındığı ve bu kişinin Hacı Ali adında bir dellaldan 14 tabanca ve 700 fişek satın aldığı tespit edilmiştir. Dellal Hacı Ali, emniyette verdiği ifadede bu silahları Çarşamba'lı üç Ermeni'ye sattığını itiraf etmiştir. Olay üzerine Hacı Bey ve Hacı Ali mahkemeye sevk edilmişlerdir. Mahkemede Hacı Bey, İstanbul'dan posta tatarı Hacı Salih tarafından nakledilen bu silahları Hacı Ali'den satın aldığını ve teslim ettiği kişilerin isimlerini itiraf etmiştir. Telgrafta adları zikredilen üç kişinin yanı sıra olaya karışan Kalıpçı Ohannes isimli birisinin daha tevkif ve tahkikatlarına devam edildiği, ayrıca üç Ermeni'nin daha arandığı ve olayla ilgili her türlü tedbirin alındığı ifade olunmuştur²¹.

Ermenilerin silahlanma ve asayiş bozmaya yönelik faaliyetleri sadece Canik Sancağı ile sınırlı olmayıp civar vilâyetlerdeki hareketleri desteklemek şeklinde de kendini göstermektedir. Meselâ Sivas Vilâyeti'nin Canik Sancağı'na yakın kazalarında çıkması muhtemel isyana destek vermek için, Samsun'daki Ermenilerden asker temin etme gayretleri dikkat çekmektedir²². Nitekim Ünye'den Samsun'a gelen Stefan isimli bir Ermeni, Sivas tarafları için asker yazmak üzere köylerine birisinin geldiğini haber vermiştir. Bu ihbar doğrultusunda tahkikat başlatılmış, Canik polis komiseriyle bir zabıt ve yeteri kadar zaptiye bu köye gönderilmiş ve tahkikat başlatılmıştır²³.

Öte yandan, Samsun ve kazalarında çıkan olaylar Lâdik'e de sirayet ettirilmeye çalışılmış²⁴, ancak gerek kaza naibi Saadeddin Efendi'nin kararlı tutumu ve gerekse kaza ileri gelenlerinin gayretiyle burada olay çıkmasına meydan verilmemiştir²⁵. Kazada sükunetin korunmasında Ermeni ve Rum halkın ileri gelenleriyle kaza papazının da katkıları olmuştur. Belgedeki "umum teb'a-i sadıkanın bir kat daha devlete bağlılığını göstermiş olduğu" ifadesinden anlaşılacağı üzere, Lâdik'teki gayr-i müslim cemaatin büyük çoğunluğu

¹⁹ BOA, Y.Res. 74 (30), Sadarettten gönderilen telgraf müsveddesi, 12 Kânun-ı sâni 1310.

²⁰ BOA, Y.Res. 74 (30)

²¹ BOA, Y.Mtv. 143 (26), Canik Mutasarrıflığı'ndan Trabzon'a gönderilen telgraflar, 6 ve 9 Haziran 1312.

²² BOA, Y.Hus. 327 (66), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 25 Nisan 1311.

²³ Aynı telgraf.

²⁴ BOA, Y.Mtv. 132 (124), Lâdik'ten gönderilen telgraf, 22 Teşrin-i sâni 1311.

²⁵ Aynı telgraf.

olaylara destek vermemiştir.

Bu tarihlerde Canik'teki karışıklıklarda Minasoğlu Çetesi'nin önemli rolü vardır. Terme civarındaki Kurşunlu ormanlarında saklanan şaki Minasoğlu, civardaki Ermeni ve sair köylerden 10'u Rum, gerisi Ermeni olmak üzere 500 kişi toplamıştır²⁶. Minasoğlu, hepsi silahlı olan bu adamlarıyla, Canik Sancağı'ndaki kazalar ile Havza ve Amasya'ya baskınlar düzenlemeyi plânlamaktadır²⁷. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nden verilen emir gereği tahkikat başlatılmıştır. Canik Mutasarrıflığı'nın yaptığı tahkikat neticesinde, Minasoğlu'nun arandığı, ancak Amasya'ya hücum edeceğinin doğru olmadığı, buna rağmen her türlü hareketin dikkatle takip edildiği ve bu hususta gerek liva gerekse vilâyetçe takibata devam edildiği bildirilmiştir²⁸.

Minasoğlu'nun geniş çaplı bir isyan plânladığı anlaşılmaktadır. Kendisine muhaberede ve çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda yardım eden Samsun'da mukim tüccar Mısıryan'ın bir mektubunda, Minasoğlu çetesinin Amasya'ya yapmayı plânladığı hücumdan bahsedilmektedir. Söz konusu mektupta bu hücumun bir kaç ay ertelenmesi, Rus imparatoru ve İngiliz kraliçesinin görüşmesini ve bu görüşmede konuşulacak ıslahat tekliflerinin beklenmesini istediği şeklinde bilgiler olduğu öğrenilmiştir²⁹. Mısıryan'ın mektubundaki bilgilere istinaden Havza ve Lâdik taraflarında gerekli bütün askeri tertibat alınmıştır. Ayrıca Mısıryan'ın evinin aranarak, daha başka bilgi ve belgelerin olup olmadığının araştırılması istenmiştir³⁰.

Ermenilerin isyana varan hareketlerini önlemek ve Anadolu'da nizam ve intizamı sağlamak üzere bir teftiş heyeti görevlendirilmiştir³¹. İlk uğrak yeri Samsun olan heyet, buradan sonra uğradığı yerlerde beyannameler neşrederek asayiş temin etmeye çalışmıştır. Heyetin gönderdiği raporda, Samsun, Havza, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Mamürettil Aziz, Diyarbakır gibi yerlerdeki asayiş durumu, alınan tedbirler ve gayr-i müslimlere neşredilen beyannameler hakkında bilgi verilmiştir³².

Heyetin, müslüman ve gayr-i müslim halka hitaben neşrettiği beyannamelerde, yüzyıllardan beri her iki toplumun iyi geçindikleri ancak son yıllarda bazı fesatlar yüzünden aralarına düşmanlık girdiği ifade edilmekte ve bu düşmanlığı unutup, eskiden olduğu gibi herkesin işiyle meşgul olması tavsiye edilmektedir. Ayrıca asayiş bozukluğuna ve isyana sebep olanların devletçe cezalandırılacakları hatırlatılmaktadır. Beynamede, herkesin

²⁶ BOA, Y.Mtv. 145 (130), 4. Ordu Müşiriyeti'nin telgrafı, 10 Ağustos 1312.

²⁷ BOA, Y.Mtv. 145 (130), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 12 Ağustos 1312.

²⁸ Aynı telgraf.

²⁹ BOA, Y.Mtv. 145 (130), 4. Ordu Müşiriyeti'nin telgrafı, 10 Ağustos 1312. Belgede sözü edilen görüşmeyle ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. O tarihlerde giderek güçlenen Almanya ve onun Osmanlı Devleti'ndeki emellerinin İngiltere ile Rusya'yı birbirine yaklaştırdığı bilinmektedir. İngiltere ve Rusya, 1895'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi hususunda Almanya'ya karşı birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu durum gözönüne alındığında İngiltere ile Rusya'nın görüşmelerde şüphesiz Ermeni Meselesini de gündemlerine almış olmalıdırlar.

³⁰ BOA, Y.Mtv. 145 (130), 4. Ordu Müşiriyeti'nin telgrafı, 10 Ağustos 1312.

³¹ Bu heyette bulunanlar ve uğradığı yerler hakkında bkz. Ali Karaca, aynı eser, s.62-63.

³² BOA, Y.Hus. 344 (70), Heyetin gönderdiği rapor, 17 Kânun-ı evvel 1312.

rahat etmesi için gereken tedbirlerin alınacağı da bildirilmektedir.³³ . Bu beyannamelerden anlaşılacağı üzere, devlet asayışı temin etmek için sadece askeri tedbirlere değil, nasihat yoluna da başvurmuştur.

Samsun'da Ermenilerin silahlanmaya ve isyana yönelik hareketleri müslüman halktan da tepki görmüştür. Meselâ, Samsun'da Hamidiye, Hançerli ve Subaşı camilerinin duvarlarına asılan yaftalarda, müslüman kadın ve kızlarının hıristiyan mağazalarına gitmemeleri tavsiye olunmuştur³⁴ . Müslüman ve hıristiyan halk arasındaki münasebetlerin daha da gerginleşmesini istemeyen sancak idarecileri bu yaftaları toplatmıştır. Hatta bunları astığı tespit edilen Mehmed Efendi adlı şahıs mahkemeye sevk edilmiştir. Trabzon mahkemesinde yargılanan Mehmed Efendi bu davranışından dolayı bir müddet Trabzon'da ikamete mecbur kılınmıştır³⁵ . Münferit olmakla birlikte daha ziyade bir tavır alma şeklindeki bu tepki bir çeşit ambargo niteliğindedir. Müslüman halktan Ermenilere yönelik daha büyük çaplı bir tepki, meselâ silahlı hareket görülmemektedir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Anadolu'da 1894-96 yıllarında meydana gelen isyanlara destek vermek amacıyla Canik Sancağı'nda da bazı Ermenilerin çetecilik faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilmektedir. Kendi lehlerine bazı ıslahatların yapılması için şiddet ve isyan hareketleriyle baskı kurmayı, deneyen Ermenilerin esas hedefleri, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devleti tesis etmektir³⁶ . Bu hedefe ulaşmak için Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinden ve bu devletlerin (Rusya, İngiltere, Fransa) "Şark Meselesi" diye bilinen politikalarından³⁷ da istifade etmek isteyen Ermeniler, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Canik Sancağı'nda da bu şekilde olaylar çıkarmak istemişlerdir. Ancak amaçlarına ulaşmada başarılı olamamışlardır. Söz konusu çete faaliyetlerine karşı alınan yerinde tedbirler, burada büyük çaplı bir olayın çıkmasına meydan bırakmamıştır.

Canik Sancağı'nda gayr-i müslim cemaatten kaynaklanan ciddi bir asayiş probleminin meydana gelemeğinde, sancaktaki müslim ve gayr-i müslim halkın bu olayları çıkarmak isteyen gruplara destek vermeyişi de önemli rol oynamıştır. Ermeni komitelerinin, isyana yönelik faaliyetlerini desteklemeyenleri cezalandırma yöntemine rağmen Ermeni halkın büyük çoğunluğu, isyan teşebbüslerine katılmamıştır. Fakat Ermenilerin Canik bölgesindeki faaliyetleri bundan sonra da devam etmiştir. Birinci Dünya Harbi esnasında ve Milli Mücadele'nin başlarında, Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi Canik'te de Ermeni ve Rum kökenlilerin asayiş bozucu ve isyan mahiyetli olaylara sebebiyet verdikleri bilinmektedir. Ermeni teb'anın isyana ve bunun ardından Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını da içine alacak şekilde bir bağımsız Ermenistan Devleti

³³ BOA, Y.Hus. 344 (70), Heyetin muhtelif tarihlerde neşrettiği beyannamelerin suretleri.

³⁴ BOA, Y.Hus. 327 (22), Trabzon Vilâyeti'nin telgrafı, 16 Nisan 1311.

³⁵ Aynı telgraf.

³⁶ Bkz. Ermeni Meselesi ile ilgili belgeleri bir dosya halinde hazırlayarak II. Abdülhamid'e sunan Hüseyin Nazım Paşa'nın raporu: *Ermeni Olayları Tarihi I-II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

³⁷ Bkz. Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983.

kurmaya yönelik faaliyetlerinin kontrol edilemez derecede artması üzerine 1915 yılında "Tehcir Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, yapılan tahkikatlar neticesinde olaylara karıştığı tespit edilenler, buldukları bölgeden başka yerlere sevk edilmişlerdir³⁸.

³⁸ 1915 Tehcir Kanunu hakkında geniş malumat için, yukarıda ismi zikredilen eserlere bakmak kâfîdir. Bu kanunun uygulanması sırasında çok sayıda Ermeni'nin katledildiği ve soykırıma uğrattığı şeklindeki iddialar, konu ile ilgili arşiv vesikalarının ortaya çıkarılması neticesinde çürütülmüş olmasına rağmen, bazı ülkeler bunu görmezden gelerek, sözde "Ermeni soykırımı" iddialarını sürdürmektedirler. Gerçeğe aykırı olduğu tarih ilmi tarafından ispatlanmış olmasına rağmen sözde Ermeni soykırımı iddialarını sürdüren bu devletlerin yaptığı şey, sadece siyasi emellerini gerçekleştirmek için böyle bir yol denemekten ibarettir. Ancak siyasi amaçlar uğruna alınan kararlar, tarihî gerçekleri örtmeye ya da değiştirmeye yetmemiş ve yetmeyecektir.